

Między patriotyzmem a syjonizmem – wychowanie w gimnazjum żydowskim w Krakowie (1918–1939)

Wieloletni proces kształtowania się narodowej żydowskiej szkoły średniej na terenie Galicji został zwieńczony uruchomieniem w 1918 r. prywatnego hebrajskiego gimnazjum w Krakowie. Po nieudanej próbie stworzenia szkoły wydziałowej, dopiero u schyłku istnienia monarchii austro-węgierskiej idea gimnazjum zyskała szanse powodzenia dzięki aktywnemu włączeniu się młodzieży żydowskiej w istniejący system edukacyjny¹. Wymagało to przełamania niechęci zarówno postępowców, jaki i ortodoksów do działań Towarzystwa Szkoły Hebrajskiej, a następnie Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej. Do intensywnego rozwoju gimnazjum przyczyniło się uzyskanie w 1924 r. niepełnych praw szkół publicznych, a dziesięć lat później praw pełnych oraz rozbudowa bazy materialnej. Jednak o sukcesie placówki zadecydowała przede wszystkim działalność wybitnego i w pełni świadomego swoich celów grona nauczycielskiego². Syjoniści krakowscy, skupieni wokół Ozjasza Thona oraz Chaima Hilfsteina, współtwórców i przywódców powstałej w 1916 r. Organizacji Syjonistycznej dla Małopolski Zachodniej i Śląska, przywiązywali dużą wagę do rozwoju oświaty. Hilfstein przez wiele lat pełnił funkcję prezesa Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej, a w roku 1937 został

¹ Z. Ruta, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939*, Kraków 1990, s. 107; M. Eisenstein, *Jewish Schools in Poland 1919–39. Their Philosophy and Development*, New York 1950, s. 60; S. Leser, *The Hebrew School in Cracow, 1908–1939. A Historical Study of a Bilingual Polish-Hebrew School*, Haifa 1991; Z. Hoffman, *Prywatne żydowskie gimnazjum koedukacyjne w Krakowie (1918–1939)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1988, nr 3–4 (147–148), s. 101–111; S. Martin, *Jewish Life in Cracow. 1918–1939*, London 2004.

² K. Węgrzyn, *Zaplecze społeczno-polityczne gimnazjum hebrajskiego w Krakowie*, w: M.W. Belda, P. Figiela, J. Koziół-Marzec, K. Samsonowska, M. Stinia, K. Węgrzyn, *To była hebrajska szkoła w Krakowie. Gimnazjum Hebrajskie 1918–1939*, Kraków 2011, s. 54; VIII. *Sprawozdanie kierownictwa Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego im. dra Chaima Hilfsteina, Szkoły Powszechnej i Męskiej Szkoły Rzemiosł Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1936/37*, Kraków 1937, s. 3–4.

patronem gimnazjum hebrajskiego³. Dzięki jego wysiłkom placówki oświatowe towarzystwa były najtańszymi i jednymi z najlepszych spośród wszystkich szkół niepaństwowych w mieście. Szkoła średnia była ponadto pierwszą na tym poziomie szkołą koedukacyjną w Polsce⁴.

Statut Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej przewidywał kształcenie młodzieży żydowskiej w przedmiotach nauczanych w publicznych szkołach ludowych i średnich oraz we wszystkich dziedzinach wiedzy judaistycznej i nauce religii mojżeszowej⁵. W Krakowie stworzono zespół szkół, w którym oprócz gimnazjum koedukacyjnego o typie humanistycznym funkcjonowała szkoła powszechna, Szkoła Rzemiosł, a po reformie Janusza Jędrzejewicza także liceum. Rok przed wybuchem II wojny światowej rozpoczęto proces przekształcania Szkoły Rzemiosł w Gimnazjum Mechaniczne. W roku szkolnym 1937/1938 we wszystkich rodzajach szkół przy ul. Brzozowej w Krakowie uczyło się ok. 1200 uczniów. Niewątpliwie najważniejsze i najbardziej prestiżowe było gimnazjum. Hebrajska szkoła średnia realizowała program wprowadzający podstawy syjonizmu: przygotowanie przyszłych osadników do pracy w Palestynie, hebraizację uczniów oraz ukształtowanie ich świadomości narodowej⁶. W 1927 r., w przemówieniu z okazji wizyty w szkole działacza syjonistycznego, gen. Wyndhama Deedesa, prezes Hilfstein stwierdził, że „obecnym celem szkoły jest praca nad przywróceniem młodzieży żydowskiej jej narodowi”⁷. W myśl statutu szkoła miała dać podstawy pełnego rozwoju kulturalnego uczniów, przygotować ich do czynnego udziału w życiu społecznym i obywatelskim państwa polskiego oraz narodowym społeczeństwa żydowskiego. Miała także przygotować do studiów wyższych⁸.

Podstawową drogą do hebraizacji była kwestia języka – zdecydowano się na formułę bilingwalną. Język polski obowiązywał w nauczaniu przedmiotów ogólnokształcących, natomiast język hebrajski w przedmiotach judaistycznych, na które składały się (w wymiarze 10 godzin tygodniowo) religia, Biblia, język i literatura hebrajska oraz historia Żydów⁹. Indywidualny program wychowawczy zależał od Związku Zrzeszeń Społecznych, utrzymujących szkoły

³ Chaim Hilfstein 1876–1950. Lekarz, działacz społeczny, syjonista, w: *Krakowianie. Wybitni Żydzi krakowscy XIV–XX w.*, red. A. Kutylak, Kraków 2006, s. 49–52.

⁴ *Ibidem*, s. 50.

⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej: APK), Zespół Akt Kuratorium Krakowskiego Okręgu Szkolnego (dalej: KOSK), sygn. 95.

⁶ K. Węgrzyn, *op. cit.*, s. 55.

⁷ *Ibidem*, s. 59.

⁸ APK, KOSK, sygn. 92, k. 679.

⁹ *Ibidem*, k. 681.

żydowskie w Polsce. Szkoła miała dawać wychowanie państwowo-obywatelskie i narodowo-żydowskie¹⁰. Ponadto zwracano uwagę na wyrabianie tężyzny fizycznej, na zamiłowanie i zdolności do pracy¹¹. Te teoretyczne założenia realizowane były z dużym powodzeniem w szkole, co wynikało w głównej mierze z zaangażowania nauczycieli w proces wychowania i kształcenia uczniów.

Za dobór nauczycieli w pełni odpowiadał dyrektor szkoły¹². Funkcję tę przez cały okres międzywojenny pełnił Hirsch Scherer. Urodził się w Zielonkach pod Krakowem w 1890 r. Po ukończeniu II Szkoły Realnej w Krakowie w 1907 r., zapisał się na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie studiował matematykę i fizykę. Uprawnienia nauczycielskie uzyskał w 1912 r.¹³ W opinii wizytatorów szkolnych doskonale nadawał się na to stanowisko, odznaczał się dużym taktem i spokojem. Był znakomitym organizatorem życia szkolnego i wyborem dydaktykiem, posiadającym doskonałą intuicję i szczerą w sposobie realizacji zadań wychowawczych szkoły¹⁴.

Hirsch Scherer pod koniec lat 30. swoje działania edukacyjne opierał na 39-osobowej grupie nauczycieli, z których 37 posiadało pełnię uprawnień pedagogicznych¹⁵. Władze oświatowe stwierdzały: „Nauczanie prowadzone jest przez nauczycieli przeważnie o wysokich kwalifikacjach nie tylko formalnych, lecz także osobistych, wynikających z wyraźnie zaznaczających się zdolności pedagogicznych”¹⁶. Wśród pedagogów aż 14 osób legitymowało się tytułami doktorskimi. Posiadali je: Anna Brossowa, Wolf Leib Barasch, Wolf Blattberg, Juliusz Feldhorn¹⁷, Michał Friedländer¹⁸, Samuel Horowitz, Benzion

¹⁰ *Ibidem*, k. 681.

¹¹ APK, KOSK, sygn. 95, k. 57.

¹² APK, KOSK, sygn. 92, Statut Prywatnego Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego w Krakowie, k. 683–685.

¹³ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), Akta Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli. Teczki nauczycielskie (dalej: PKEN), sygn. 26.

¹⁴ APK, KOSK, sygn. 92, Statut Prywatnego Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego w Krakowie, k. 683–685; *ibidem*, sygn. 33, Sprawozdanie do władz szkolnych z wizytacji w Prywatnym Koedukacyjnym Żydowskim Gimnazjum w Krakowie odbytej w dniach 4–6 grudnia 1935 r., k. 205.

¹⁵ Ogółem w gimnazjum w latach 1926–1938 uczyło 56 nauczycieli. Szerzej zob.: M. Stinia, *Aktywność naukowa oraz dydaktyczno-wychowawcza nauczycieli Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie*, w: M.W. Belda, P. Figiela, J. Koziół-Marzec, K. Samsonowska, M. Stinia, K. Węgrzyn, *op. cit.*, s. 67–98.

¹⁶ APK, KOSK, sygn. 33, k. 205.

¹⁷ K. Wyka, *Juliusz Feldhorn (1901–1943)*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 6, s. 395. Szerzej zob.: A.B. Skotnicki, *Juliusz Feldhorn. Poeta, pisarz, tłumacz, wybitny polonista Gimnazjum Hebrajskiego w Krakowie*, Kraków 2011.

¹⁸ J. Hulewicz, *Michał Friedländer (1894 – ok. 1942/43)*, w: PSB, t. 7, s. 139–140; *idem*, *M. Friedländer, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1948, z. 1.*

Katz, Chaim Feiweł Löw¹⁹, Mojżesz Perlmutter, Sara Perlmutterowa, Hirsz Pfeffer, Samuel Stendig²⁰, Edmund Stein i Ozjasz Trauner. W większości były to tytuły zdobyte na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Część członków grona zdobywała wykształcenie za granicą, głównie w Wiedniu: Michał Friedländer (po ukończeniu wydziału prawa studiował tam germanistykę i historię²¹), Wolf Blattberg, Regina Hausmanówna (dwa semestry studiów, które następnie kontynuowała na Uniwersytecie Jagiellońskim) i Mojżesz Perlmutter (uczęszczał ponadto także do pedagogium hebrajskiego kierowanego przez rabina Hirsza Pereca Chajesa). Na uniwersytecie wiedeńskim studiował również Wolf Barasch. Uzyskany tam w 1922 r. doktorat nostryfikował pięć lat później na Uniwersytecie Warszawskim²². Poza Wiedniem studiowali lub uzupełniali wiedzę: Hirsch Meremiński-Kossowski w Charkowie²³, a Israel Rosenzweig w Warszawie, gdzie w 1936 r. uzyskał magisterium w zakresie filologii polskiej. Po ukończeniu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego do Paryża wyjechał Hirsz Pfeffer, by tam przez kilka miesięcy studiować romanistykę. Po powrocie, w 1929 r. uzyskał stopień doktora filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim, następnie podjął studia teologiczne w Żydowskim Seminarium Teologicznym we Wrocławiu²⁴. Adolf Silbermann w czasie studiów na UJ był asystentem oraz bibliotekarzem seminarium germanistycznego²⁵. Ciekawą postacią wśród kobiet nauczycielek gimnazjum hebrajskiego była Anna Brossowa (Chaja Kluger), która przeszła typową drogę emancypacji dziewczyny pochodzącej z ortodoksyjnej rodziny żydowskiej – przez rytualne małżeństwo, ucieczkę z domu w Krakowie do Wiednia i proces sądowy z rodzicami o alimenty, niezbędne do zdobycia wykształcenia. Swoją edukację zwieńczyła uzyskaniem tytułu doktorskiego na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego²⁶.

Poza doskonałym wykształceniem nauczyciele gimnazjum hebrajskiego charakteryzowali się (zwłaszcza w drugiej połowie lat 30.) wyjątkową aktywnością pisarską. Swoje prace publikował co czwarty członek grona. W żadnej z pozostałych szkół średnich w Krakowie, zarówno państwowych, jak i prywatnych,

¹⁹ K. Woźniakowski, *Leon Przemski [Chaim Löw] (1901–1976)*, w: PSB, t. 28, s. 726–727.

²⁰ E. Gawron, *Samuel Stendig (1900–1943)*, w: PSB, t. 43, s. 415–516.

²¹ AUJ, PKEN, sygn. 26, Michał Friedländer.

²² *Ibidem*, Wolf Barasch.

²³ *Ibidem*, Hirsch Meremiński-Kossowski.

²⁴ *Ibidem*, Hirsch Pfeffer.

²⁵ *Ibidem*, Adolf Silbermann.

²⁶ M. Stinia, *Rola nauczycielek w prywatnym koedukacyjnym gimnazjum Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie w latach 1918–1939* [w druku].

nie odnotowano równie wysokiego odsetka. Prace nauczycieli, zamieszczone zarówno w czasopismach polskich, jak i hebrajskich, miały charakter naukowy, publicystyczny i literacki. Przeważały prace z filozofii, pedagogiki, dydaktyki oraz filologii. Wśród nauczycieli byli także czynni literaci: autorzy powieści, opowiadań dla młodzieży, zbiorów poezji, tłumaczeń poetyckich i prozatorskich. Część dorobku stanowiły także utwory o charakterze popularnonaukowym skierowane do młodzieży. Publikowano w wielu językach: po polsku, hebrajsku, łacinie, angielsku, francusku i niemiecku. Prace wydawano drukiem w Krakowie, Lwowie, Warszawie, Berlinie, Paryżu, Londynie, Jerozolimie i Tel Awiwie. Do osób z największym dorobkiem należeli: A. Brossowa, J. Feldhorn, M. Friedländer, B. Katz, Nachman Mifelew, Ch.F. Löw, H. Pfeffer, B. Rappaport, Leopold Rosner, Nella Rostowa, Naftali Rubinstein, H. Scherer i S. Stendig. Prace zamieszczano w wielu czasopismach, i polskich, i żydowskich (wydawanych w języku polskim lub hebrajskim): „Chowanna”, „Miesięcznik Pedagogiczny”, „Moje Dziecko”, „Życie Dziecka”, „Praca Szkolna”, „Ruch Pedagogiczny”, „Filomata”, „Język Polski”, „Przyroda i Technika”, „Kosmos”, „Przegląd Społeczny”, „Głos Demokracji”, „Nasza Gmina”, „Nowy Dziennik”, „Nowa Opinia”, „Miesięcznik Żydowski” czy warszawski „Głos Gminy Żydowskiej”, „Hassadeh”, „Davar”, „Jahadut”, „Cofim”, „Tehumim” i „Haolam”. Chaim Löw redagował polskojęzyczne czasopismo „Nasza Walka”, będące organem syjonistycznej organizacji Hitachdut, a Nachman Mifelew wydawał pismo dla dzieci „Hakore Hakatan”. Nauczyciele gimnazjum włączyli się także w proces dokumentowania dorobku społeczności żydowskiej. Znaczący był ich udział w przygotowaniu wydanej przez Związek Zawodowy Nauczycieli Szkół Żydowskich w Krakowie w latach 1937–1938 dwutomowej zbiorowej pracy *Udział Żydów w kulturze*²⁷. Pedagodzy byli także autorami i członkami redakcji w wielu encyklopedycznych publikacjach przeglądowych, takich jak: *Almanach i leksykon żydostwa polskiego*, *Encyklopedia palestyńska*, *Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, *Encyklopedia Żydów w Polsce* i *Cijonistischer Leksikon*.

²⁷ W. Blattberg, *Udział Żydów w doktrynach i ruchach społecznych*, cz. II, s. 5–12; J. Feldhorn, *Żydzi w literaturze anglosaskiej*, s. 49–55; *idem*, *Żydzi w literaturze francuskiej*, s. 56–63; M. Friedländer, *Żydzi w piśmiennictwie niemieckim*, s. 32–48; S. Grossbard-Perlmutterowa, *Udział Żydów w naukach przyrodniczych*, cz. II, s. 44–51; *eadem*, *Udział Żydów w geografii i naukach pokrewnych*, cz. II, s. 52–57; O. Herschdörfer, *Żydzi w dziedzinie medycyny*, s. 35–43; Ch. Löw, *Żydzi w literaturze polskiej*, s. 22–31; H. Pfeffer, *Co data religia żydowska kulturze ogólnej?*, s. 8–14; B. Rappaport, *Żydzi-twórcy w dziedzinie filozofii*, s. 15–21; L. Rosner, *Udział Żydów w życiu publicznym Europy*, s. 13–18; H. Scherer, *Żydzi w dziedzinie fizyki i matematyki*, s. 58–66; S. Stendig, *Żydzi w pedagogice i naukach pokrewnych*, s. 72–77; E. Waldmann, *Co zdziałali Żydzi w dziedzinie chemii*, s. 67–73, w: *Udział Żydów w kulturze*, cz. 1–2, Kraków 1937–1938, ss. 79, 72.

Wśród nauczycieli znaleźli się również wybitni hebraiści. Autorami podręczników do nauki języka hebrajskiego byli Szewach Walkowski (*Safa*)²⁸ oraz Nachman Mifelew i Chaim Löw (*Jaldê Iisrael*)²⁹. Z kolei Samuel Stendig był autorem wielu prac z zakresu filozofii³⁰, historii literatury³¹, socjologii³², pedagogiki i psychologii dziecka³³. Jednocześnie jako aktywny publicysta zajmował się on problematyką współczesnych relacji polsko-żydowskich oraz kwestią emigracji do Palestyny. Był też inicjatorem akcji wyjazdu nauczycieli szkół żydowskich na te tereny³⁴. Zagadnieniami filozoficznymi zajmowali się z kolei Hirsch Pfeffer (kaznodzieja w synagodze Templum), Benzion Katz (późniejszy założyciel i pierwszy rektor uniwersytetu w Tel Awiwie) czy Benzion Rappaport³⁵ (publikował w „Tehumin” i „Nowym Dzienniku”). Badaczem klasycznej kultury greckiej był Menachem Stein, który tłumaczył z greki i łaciny autorów starożytnych (m.in. Flawiusza) oraz opublikował wiele prac własnych, m.in. tom esejów *Religia i wiedza*³⁶. Niezmiernie bogaty jest dorobek wybitnego polonisty, tłumacza i poety Juliusza Feldhorna. Wiele spośród jego prac przeznaczonych było dla młodzieży. W wydawnictwie Pallas był on redaktorem serii „Biblioteka dla dzieci i młodzieży”. Pod pseudonimem Jan Las opublikował w niej cztery prace dotyczące rozwoju techniki i nowych wynalazków³⁷. W podobnej serii, przeznaczonej dla starszych uczniów („Biblioteka naukowa

²⁸ *To była hebrajska szkoła w Krakowie. Historia i wspomnienia*, red. N. Gross, Tel Awiw 1989, s. 40.

²⁹ Ch. Löw, N. Mifelew, *Jaldê Iisrael. Wypisy hebrajskie dla kl. 1 szkół średnich i 5 w szkołach powszechnych*, Kraków 1932, ss. 213.

³⁰ S. Stendig, *Materializm francuski ze stanowiska teorii poznania*, Warszawa 1936, ss. 123.

³¹ S. Stendig, *Żydowska literatura odrodzenia w Polsce*, w: *Almanach i leksykon żydostwa polskiego*, t. II, Lwów 1938, s. 606–623 [opracowanie bibliograficzne]; *idem, Motywy biblijne w twórczości Goethego. (Szkic w stulecie śmierci poety)*, Kraków 1932, ss. 18.

³² S. Stendig, *Współczesna rodzina wielkowiejska w świetle socjologii wychowania. (Studium krytyczne)*, „Ruch Pedagogiczny” 1931, nr 5, 6.

³³ S. Stendig, *System pedagogiczny G. Kerschensteinera. (Próba ujęcia podstaw)*, „Miesięcznik Pedagogiczny” 42, 1933, nr 2–4.

³⁴ S. Stendig, *Odrodzenie hebraizmu w fazie dzisiejszej*, „Przegląd Współczesny” 1933, nr 132, 133; *idem, Od palestinofilji do palestinocentryzmu*, „Przegląd Współczesny” 1934, nr 147, 148; *idem, Polska a Palestyna. Stosunki wzajemne w dobie obecnej*, „Przegląd Współczesny” 1935, nr 159, 160.

³⁵ B. Rappaport, *Myśli i myśliciele*, Kraków 1936.

³⁶ *To była hebrajska szkoła w Krakowie. Historia...*, s. 41–42.

³⁷ J. Las [J. Feldhorn], *Dziwne przygody węgla*, „Biblioteka dla dzieci i młodzieży”, t. 1, Kraków 1936; *idem, O smoku żelaznym. (Jak powstała lokomotywa)*, *Opowiadanie*, „Biblioteka dla dzieci i młodzieży”, t. 2, Kraków 1936; *idem, Ludziom rosną skrzydła. (Jak leci samolot)*, *Opowiadanie*, „Biblioteka dla dzieci i młodzieży”, t. 3, Kraków 1936; *idem, A B C zdobywa świat*, „Biblioteka dla dzieci i młodzieży”, t. 4, Kraków 1937.

dla młodzieży”) wydał obszerną książkę poświęconą opisowi nowoczesnych środków łączności³⁸. Chaim Löw pod nazwiskiem Leon Przemski w 1939 r. ogłosił drukiem popularnonaukową pracę poświęconą prezentacji dorobku cywilizacyjnego ludzkości od starożytności po współczesność³⁹. Podobny charakter miał krótki tekst Ozjasza Mahlera, zachęcający do poznawania dziedzictwa Żydów w Krakowie⁴⁰.

Bardzo ciekawą i różnorodną dziedziną działalności grona pedagogicznego była twórczość prozatorska i poetycka. N. Mifelew publikował felietony, opowiadania, pisał i wystawiał sztuki teatralne w jidysz i powieści w języku hebrajskim⁴¹. Szewach Walkowski drukował w hebrajskich pismach: „Machzikej ha’dat”, „Ha’magid”, „Ha’micpe”. Wydał w trzech językach (hebrajskim, polskim i niemieckim) zbiór opowiadań *Obrazki i postacie*, poświęconych życiu Żydów w Galicji⁴². Z kolei J. Feldhorn był autorem trzech tomików poetyckich i jednej powieści.

Pedagodzy krakowskiego gimnazjum zajęli się także zachowaniem pamięci o zmarłym w 1936 r. Ozjaszu Thonie, wybitnym rabinie, działaczu społecznym i polityku. Zamierzano wydać jego *Dzieła zebrane*. B. Katz i B. Rappaport przygotowali do druku pisma hebrajskie Thona, zawierające rozprawy polityczne i filozoficzne, H. Pfeffer i W. Blattberg zajęli się opracowaniem kazań, mów sejmowych, artykułów publicystycznych, pamiętników, listów i rozprawy o Teodorze Herzlu autorstwa Thona⁴³. Ponadto H. Pfeffer napisał pracę *Osobowość Ozjasza Thona*⁴⁴, a Nella Thon-Rostowa – córka rabina – opublikowała materiał wspomnieniowy⁴⁵. W *Almanachu żydostwa polskiego* rozprawkę

³⁸ J. Las, *Więści płyną w świat... Sposoby przenoszenia wiadomości*, „Biblioteka naukowa dla młodzieży”, t. 7, Kraków 1938, ss. 227.

³⁹ L. Przemski, *Rzeczy, kraje, obyczaje. Obrazki z dziejów cywilizacji*, Kraków 1939 [wyd. 2, Warszawa 1947]. Na karcie tytułowej pierwszego wydania jako autor podany był Adam Przemski. Po II wojnie, już jako Leon Przemski, opublikował kilkanaście powieści historycznych i prac popularnonaukowych. Natomiast napisanej przez niego w latach 30. opowieści o Józefie Kozłowskim pt. *Szary jakobin* nie zdołano wydrukować przed 1939 r. – wyszła dopiero w 1951 r. i w kolejnych latach miała aż pięć wydań (wyd. 5, Warszawa 1965, ss. 285).

⁴⁰ O. Mahler, *Najstarszy nagrobek w Krakowie, Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 27–28.

⁴¹ Sz. Walkowski, *Dolina dziesięciu palm. Romans historyczny*, Warszawa 1930, ss. 247 [w języku hebrajskim].

⁴² Sz. Walkowski, *Bilder und Typen aus dem jüdischen Leben in Galizien*, Podgórze b. Krakau 1907, ss. 92.

⁴³ O. Thon, *Pisma*, t. 1: *Kazania 1895–1906*, oprac. H. Pfeffer, Kraków 1938, ss. 419. Praca ta ostatnio ponownie została wydana (O. Thon, *Kazania 1895–1906*, Kraków 2010).

⁴⁴ *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 36.

⁴⁵ N. Thon-Rostowa, *Ozjasz Thon. Wspomnienia córki*, Lwów 1937, ss. 57.

o naukowej i publicystycznej działalności tego działacza ogłosił L. Rosner⁴⁶, a osobowość Thona scharakteryzował H. Pfeffer⁴⁷. Ponadto N. Mifelew tekst o działalności rabina zamieścił w czasopiśmie „Haolam”⁴⁸.

Na sukces działań wychowawczych znaczący wpływ miały umiejętności dydaktyczne i pedagogiczne nauczycieli. Okres, w którym działali, był szczególnie. Pedagogika polska przeżywała wówczas intensywny rozwój, bardzo szybko następowała recepcja nowych koncepcji psychologicznych i pedagogicznych. Wysokie umiejętności merytoryczne grona ułatwiały osiąganie zamierzonych celów wychowawczych. Ich skuteczność zwiększały także wdrażane w szkole teorie pedagogiczne związane z tzw. nowym wychowaniem, które proponowały kształtowanie człowieka wolnego, twórczego, spontanicznego⁴⁹. Wiedzę z najnowszej literatury z zakresu dydaktyki, psychologii i pedagogiki wymuszał ówczesny system nabywania kwalifikacji nauczycielskich. Na podstawie kwestionariuszy Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli w Krakowie można stwierdzić, że nauczyciele gimnazjum hebrajskiego deklarowali rozległą jej znajomość⁵⁰. Do najbardziej popularnych należały prace: J. Piageta *Myślenie dziecka*, H. Questa *Praca pod kierunkiem*, J. Deweya *Szkoła i społeczeństwo*, *Szkoła i dziecko*, F.W. Foerстера *Szkoła i charakter*, J.A. Stevensona *Metoda projektów w nauczaniu*, H. Rowida *Szkoła twórcza*, S. Szumana *Sztuka dziecka*, F. Znanieckiego *Socjologia wychowania*, Z. Myślakowskiego *Funkcja socialna wychowania*, M. Ziemnowicza *Problemy wychowania współczesnego*. W szkole krakowskiej możliwe więc było realizowanie w praktyce wielu koncepcji eksperymentalnych. Przejawiało się to zarówno w ogólnym stosunku do uczniów i celów kształcenia, jak i w indywidualnych działaniach osób uczących poszczególnych przedmiotów. Istotą tych działań było pragnienie, by pod kierunkiem nauczyciela doszło do rozwoju zmysłów, emocji i intelektu uczniów⁵¹. Dążono do rozbudzenia ich aktywności i rozwijania zdolności. Starano się przygotować młodych ludzi do dalszego samokształcenia oraz pełnienia różnych ról i funkcji w społeczeństwie polskim lub jako osadników w Palestynie. Dlatego ważne było wspomaganie wszelkich twórczych działań, samodzielności w myśleniu, wyrabianie pożądanых nawyków: dokładności, dogłębności

⁴⁶ L. Rosner, *Działalność naukowo-publicystyczna Ozjasza Thona (Szkieł bibliograficzny)*, w: *Almanach i leksykon żydostwa polskiego...*, t. II, s. 384–389.

⁴⁷ H. Pfeffer, *Ozjasz Thon*, w: *ibidem*, s. 350–375.

⁴⁸ N. Mifelew, *Kazanie dra Thona*, Haolam 1937.

⁴⁹ Szerzej zob. J. Sobczak, „Nowe wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939), Bydgoszcz 1998.

⁵⁰ AUJ, PKEN, sygn. 26.

⁵¹ M. Eisenstein, *op. cit.*, s. 68.

i biegłości w pracy w kontekście potrzeb państwowych, narodowych i społecznych. Dlatego też w nauczaniu bardzo często nawiązywano do otaczającej rzeczywistości i potrzeb życia codziennego⁵². W szkole stosowano system daltoński, szkołę pracy, pracę pod kierunkiem, metodę referatowo-dyskusyjną i seminaryjną.

W zestawie działań wychowawczych dużo miejsca poświęcano pozaprogramowym formom aktywizacji intelektualnej uczniów. Na przykład w roku szkolnym 1931/1932 motywem wiodącym były dobrowolne wypracowania pisemne. Tematy mogły dotyczyć zagadnień związanych z programem nauczania, przeczytanej lektury, współczesności lub przeżyć osobistych uczniów, a sporządzano je w języku polskim, hebrajskim lub niemieckim⁵³. Nieco inny charakter miały tzw. dobrowolne prace naukowe. Był to rodzaj projektów badawczych. I tak w roku 1936/1937 zorganizowano dwa zespoły złożone z uczniów pracujących pod kierunkiem nauczycieli: germanistyczny, którym opiekował się Michał Friedländer, oraz polonistyczny prowadzony przez Elżę Weissberg. W pracach grupy germanistycznej wzięły udział uczennice klas IV, VII i VIII, które analizowały zagadnienie *Problemy i metody żydowskie w niektórych utworach literatury niemieckiej*, a następnie samodzielnie zredagowały przygotowany tekst. Praca grupy polonistycznej, opracowującej temat *Żydzi w utworach powieściowych niektórych realistów polskich*, została zredagowana przez J. Feldhorna, a efekty ogłoszono drukiem w sprawozdaniu szkolnym⁵⁴.

Konsekwencja w podejmowanych zabiegach wychowawczych widoczna była także w działaniach kół zainteresowań (zwłaszcza humanistycznych). Dążono do pogłębiania ogólnej wiedzy uczniów o świecie współczesnym oraz wiedzy o własnym dziedzictwie cywilizacyjnym. Jedno z działających w szkole kół filozoficznych, prowadzone od roku szkolnego 1930/1931 przez Samuela Stendiga, skierowane było do uczniów najstarszej klasy gimnazjum. Na podstawie pracy *Wstęp do filozofii* Wilhelma Jerusalema, austriackiego pedagoga i filozofa, uczniowie przygotowywali referaty dotyczące problemów związanych z etyką, estetyką, socjologią, filozofią dziejów, filozofią żydowską,

⁵² IV. Sprawozdanie kierownictwa Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego typu humanistycznego Towarzystwa Żydowskiej Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1931/32, Kraków 1932, s. 38.

⁵³ *Ibidem*, s. 43–44.

⁵⁴ *Żydzi w utworach powieściowych niektórych realistów polskich*, w: *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 5–14; *Problemy i motywy żydowskie w niektórych utworach literatury niemieckiej*, w: *ibidem*, s. 15–26.

metafizyką i teorią poznania⁵⁵. Inne koło filozoficzne prowadzone było w roku 1933/1934 przez W. Barascha wspólnie z B. Katzem⁵⁶. Ten ostatni był w tym czasie lektorem języka hebrajskiego oraz młodszym asystentem seminarium filologii orientalnej na Uniwersytecie Jagiellońskim⁵⁷. W następnych latach kołem kierował już samodzielnie Barasch. Nacisk kładziono na poszerzenie informacji z zakresu kultury klasycznej oraz starohebrajskiej, analizowano także problemy językoznawcze oraz zapoznawano uczniów z najważniejszymi wydarzeniami na świecie⁵⁸.

Prowadząca koło historyczne dr A. Brossowa zajmowała się z uczniami nie tylko poznawaniem muzeów i zabytków Krakowa, które zwiedzano, fotografowano i dokumentowano⁵⁹. W przygotowywanych referatach dominowała tematyka związana z najważniejszymi wydarzeniami w dziejach Polski. Poświęcano je także problematyce żydowskiej (np. Napoleon a Żydzi) oraz roli kobiet w dziejach (np. kobieta w czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej)⁶⁰. W kolejnych latach program koła koncentrował się wokół kilku wiodących problemów: historia Polski oraz wiadomości o Polsce współczesnej, zagadnienia i bohaterowie XIX w., rozwój ruchu kobiecego w ciągu dziejów, dzieje Żydów w Galicji oraz poznawanie zabytków Krakowa⁶¹.

Koło krajoznawcze pracowało pod kierunkiem dr Sary Grossbard-Perlmutterowej, która oprócz realizacji programu wycieczek postawiła sobie za cel zapoznanie uczniów z problemami osadnictwa miejskiego (w Tel Awiwie) oraz wiejskiego (w Emek Israel)⁶². Kolejnym opiekunem koła został Samuel Kupferman. Jednym z ważniejszych obszarów jego działań stała się inwentaryzacja żydowskich zabytków Kazimierza. Ponadto starał się poszerzyć wiedzę

⁵⁵ III. *Sprawozdanie kierownictwa Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego typu humanistycznego Towarzystwa Żydowskiej Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1930/31*, Kraków 1931, s. 31.

⁵⁶ VI. *Sprawozdanie kierownictwa Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego typu humanistycznego, Szkoły Powszechnej i Szkoły Rzemiosł Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1933/34*, Kraków 1934, s. 49.

⁵⁷ U. Perkowska, *Corpus Academicorum facultatis Philosophiae Universitatis Jagellonicae 1850–1945*, Kraków 2007, s. 151–152.

⁵⁸ AUJ, PKEN, sygn. 26, Wolf Leib Barasch.

⁵⁹ *Sprawozdanie kierownictwa Żydowskiego Gimnazjum Koedukacyjnego typu humanistycznego Towarzystwa Żydowskiej Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1928/29*, Kraków 1929, s. 28.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Sprawozdanie...*, 1930/31, s. 31–32.

⁶² Sara Grossbard-Perlmutter 31 X 1936 r. opuściła grono pedagogiczne i wyjechała do Palestyny. *Sprawozdanie...* 1936/37, s. 32.

uczniów z zakresu problemów gospodarczych współczesnej Polski i Palestyny oraz zapoznać z problemami życia Żydów w diasporze⁶³.

Podstawowym celem pracy nauczycieli było wykształcenie w uczniach cech dobrych obywateli, świadomych przede wszystkim swoich obowiązków wobec społeczeństwa. Działania obejmowały tzw. nauczanie wychowujące, wyzyskujące do celów wychowawczych treści nauczania oraz specjalne oddziaływania wychowawcze skierowane bezpośrednio na wolę i charakter uczniów. Osiągano to poprzez kreowanie samorządów klasowych i samorządu szkolnego, kół naukowych, sportowych, organizacji społecznych oraz poprzez uroczystości, obchody i imprezy szkolne, mające wpływać na emocje młodzieży⁶⁴. Starano się wyrabiać w niej samodzielność, poczucie odpowiedzialności, karność, dobrowolne podporządkowanie się życiu zbiorowemu, aby mogła właściwie przygotować się do działań w dorosłym życiu obywatelskim⁶⁵. Propagowane formy wychowania dobrze konweniowały zarówno z działaniami narodowymi, jak i religijno-duchowymi, a więc jednoczono je wokół idei państwa i obywatela (zarówno polskiego, jak i przyszłego żydowskiego).

W gimnazjum rozbudowane były działania samorządowe. Organizacje klasowe wprowadzały uczniów w zasady współżycia społecznego, kształtowały poczucie celowości pracy i wspólnego wysiłku. Samorząd szkolny dzielił się na trzy działy: religijno-oświatowy (obejmujący koła naukowe: hebrajskie, krajoznawcze i filologiczne), wydział obywatelsko-społeczny (koła Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Szkolną Kasę Oszczędności, Ligę Morską i Kolonialną, Polski Czerwony Krzyż i szkolną drużynę skautową) oraz wydział towarzyski (działania w świetlicy, zwłaszcza w czytelnicy i w kole sportowym)⁶⁶. Ujednolicenie prac samorządów klasowych nastąpiło w roku szkolnym 1931/1932, kiedy to doszło do zorganizowania gminy szkolnej. Powierzono jej, poza zadaniem jednoczenia klas i pośrednictwem pomiędzy nauczycielami a uczniami, również szerzenie hebraizacji⁶⁷. Ta ogólnoszkolna organizacja uczniowska organizowała samopomocowe zespoły wyrównawcze⁶⁸.

Aktywnie działała świetlica, gdzie również znajdowała się czytelnia uczniowska. Odbywały się tam wykłady nauczycieli (dużo miejsca poświęcano

⁶³ *Ibidem*, s. 40.

⁶⁴ *Sprawozdanie...*, 1931/32, s. 57.

⁶⁵ W. Barasch, *Nauka języka łacińskiego a wychowanie obywatelsko-państwowe*, w: *Sprawozdanie...*, 1931/32, s. 19.

⁶⁶ APK, KOSK, sygn. 33, Sprawozdanie z wizytacji gimnazjum żydowskiego 25–27 stycznia i 22 lutego 1937 r., przeprowadzonej przez dr M. Chrzanowską, k. 215.

⁶⁷ *Sprawozdanie...*, 1931/32, s. 62.

⁶⁸ *Sprawozdanie...*, 1933/34, s. 42.

w nich sprawom narodowo-syjonistycznym)⁶⁹, wygłaszano referaty wychowanków, organizowano wieczorki autorskie młodzieży, koncerty muzyczne, gry i zabawy. W czytelni prenumerowano czasopisma wydawane w kilku językach. W języku polskim były to m.in.: „Bluszcz”, „Echo”, „Echo ze świata”, „Epoka”, „Filomata”, „Gazeta Literacka”, „Harcerz”, „Ilustracja Polska”, „Iskry”, „Kino”, „Kuznica Młodych”, „Lotnik”, „Młody Technik”, „Moje pisemko”, „Morze”, „Na Szerokim Świecie”, „Nasza Jutrzenka”, „Obserwator”, „Ogniwo”, „Płomyk”, „Płomyczek”, „Polska Niepodległa”, „Pion”, „Poradnik Techniczny”, „Przegląd Sportowy”, „Przełom”, „Raz – Dwa – Trzy”, „Skaut”, „Świat”, „Świat Dziewcząt”, „Sympozjon”, „Tygodnik Żydowski”, „Wiadomości Literackie”, „Wiedza i Życie”, „Wszechświat”. Wśród czasopism hebrajskich, żydowskich i francuskich były: „Baderech”, „Dawar”, „Haarec”, „Hajnt”, „Hanoar Hacijoni”, „Tarbut”, „Moznajim”, „L’Illustration”, „Marianne”⁷⁰.

Szkolne koło Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej istniało od 1922 r. Propagowało ideę rozwoju awiacji i jej roli w czasach pokoju i wojny oraz przygotowywało do obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej. Przy kole istniała także sekcja modelarska pod opieką nauczyciela matematyki i fizyki Emila Waldmanna⁷¹. W roku szkolnym 1934/1935 zawiązano szkolne koło Ligi Morskiej i Kolonialnej (LMiK), do którego należało całe grono nauczycielskie i duża grupa uczniów, jako tzw. członkowie zbiorowi⁷². Szkoła prenumerowała organy prasowe LMiK: „Morze” i „Polska na morzu” oraz wzięła udział w zbiorce pieniędzy na Fundusz Obrony Narodowej, wpłacając 100 zł⁷³. Uczniowie działali także w ramach koła Polskiego Czerwonego Krzyża, uczestnicząc w kursach ratownictwa ogólnego, prowadzili akcję oszczędnościową oraz włączyli się w subskrypcję Pożyczki Narodowej⁷⁴. Interesująca, choć krótkotrwała, była działalność w roku szkolnym 1933/1934 Klubu Pracy Społecznej i Obywatelskiej pod opieką M. Friedländera i O. Mahlera. Klub zajmował się aktualnymi problemami społecznymi, np. kwestią uchodźców niemieckich, bezrobociem i konsekwencjami społecznymi tego stanu, wyborami samorządowymi czy stosunkami społecznymi w Palestynie⁷⁵.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 55.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 43.

⁷¹ *Ibidem*, s. 45.

⁷² W roku szkolnym 1936/1937 szkolne koło liczyło 306 członków, *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 47.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Sprawozdanie...*, 1933/34, s. 49.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 46.

Znaczącemu oddziaływaniu wychowawczemu na młodzież służyć miała powołana do życia w 1934 r. własna organizacja harcerska Ha-Cofeh (w języku hebrajskim „skaut” lub „obserwator”), ponieważ zgodnie z przepisami oświatowymi uczniowie nie mogli należeć do organizacji pozaszkolnych. Charakterystyczny element stroju drużynowego stanowiły chusty: instruktorzy nosili białe, harcerze – niebieskie, a najmłodsi członkowie, zuchy – żółte. Struktura organizacji odtwarzała niejako strukturę szkoły – na czele stał przewodniczący, w skład drużyn wchodził uczniowie poszczególnych klas. Zespoły harcerskie miały własne proporce oraz nosiły nazwy zwierząt i roślin, jak np. Wilki, Lwy, Lilie. Organizacja ze szkoły krakowskiej utrzymywała kontakty z harcerzami z innych gimnazjów żydowskich – w Sosnowcu i Tarnowie – oraz prowadziła korespondencję z młodzieżą w Palestynie. W roku szkolnym 1937/1938 liczyła 244 członków (113 chłopców i 131 dziewcząt), co stanowiło 30% ogólnej liczby uczniów. Hymn Ha-Cofehu odwoływał się do budowy państwa żydowskiego w Palestynie. Członkowie witali się zawołaniem „Chazak we-amac!” (Bądź silny i mocny!). Harcerskie mundury były w kolorze khaki i składały się z bluzy, spodni lub spódnicy oraz chusty. Odbywano cotygodniowe zbiórki, na których poruszano tematy z historii i współczesności Palestyny oraz rozgrywano różnego rodzaju gry sportowe. Drużyny występowały w mundurach w czasie świąt: Lag Beomer, Zichron, Chag Habikurim. Aktywnie włączano się w działalność śpiewu chóralnego, mając w repertuarze pieśni ludowe, religijne i okolicznościowe (żydowskie i polskie)⁷⁶. Członkowie Ha-Cofehu uczestniczyli w ważnych wydarzeniach ogólnospołecznych, np. pracując przy sypaniu Kopca Marszałka Józefa Piłsudskiego. Podczas wakacji organizowano obozy w pobliżu Nowego Targu i w Mszanie Dolnej, gdzie czas spędzano na nauce skautingu, zabawach, wspólnym śpiewie i tańcach przy ognisku⁷⁷. Choć oficjalnie apolityczna, również organizacja harcerska propagowała emigrację do Palestyny, eksponowała znaczenie pracy na roli, wzmacniała także polską postawę obywatelsko-państwową. Nurt wychowania obywatelskiego był bardzo widoczny w akcjach społecznych prowadzonych na terenie szkoły. Uczniowie brali udział w Akcji Pomocy Zimowej dla bezrobotnych, która polegała na zbiorce odzieży, żywności i opału⁷⁸. Ha-Cofeh przeprowadził zbiórkę na rzecz funduszu Bicur u Bitachon (Obrony i Bezpieczeństwa), przeznaczzonego dla osadników żydowskich w Palestynie. Zorganizowano kwestę na rzecz

⁷⁶ *Ibidem*, s. 49.

⁷⁷ http://krakow.pl/kultura/1919,object,0,10869,2012-01-09,wystawa___to_byla_hebrajska_szkola_w_krakowie___gimnazjum_hebrajskie_1918-1939.html (dostęp 11 I 2012).

⁷⁸ *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 48.

uchodźców z Niemiec (zebrano 983 zł), na budowę własnego domu kolonijnego, na rzecz Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych, zbierano także książki dla polskich dzieci za granicą⁷⁹.

Określenie w statucie szkoły wagi ćwiczeń fizycznych w procesie wychowania przełożyło się w praktyce na wiele działań, które obejmowały gimnastykę metodyczną, odbywającą się w sali gimnastycznej w szkole, oraz prężnie działające od roku szkolnego 1923/1924 koło sportowe, które prowadzili m.in. Herman Tepper i Albert Reder. W jego pracach uczestniczyli wszyscy uczniowie szkoły. Część treningów odbywała się na obiektach sportowych Żydowskiego Klubu Sportowego Makkabi⁸⁰. W kolejnych latach tworzono i rozbudowywano liczne sekcje: gier i zabaw, tenisa stołowego, kolarską, wioślarską, łuczniczą, narciarską i łyżwiarскую, tenisową oraz fotograficzną⁸¹. Organizowano treningi i zawody sportowe z siatkówki, koszykówki, ping-ponga, ćwiczenia strzeleckie, lekkoatletyczne, narciarskie w biegach płaskich i w sztafecie. Uczniowie brali udział w kursach kuratorskich z nauki i doskonalenia umiejętności pływania oraz uczestniczyli w kursie ratowników wodnych. Koło zorganizowało także kurs samochodowy oraz umożliwiło zdobycie Państwowej Odznaki Sportowej⁸². Na boisku Makkabi każdego roku jesienią oraz wiosną urządzano gry i zabawy zespołowe. Poza kształtowaniem prawidłowej postawy, znaczeniem zdrowotnym i wypracowaniem estetyki ruchów, wspólne uprawianie sportów miało kształtować odwagę, wolę, poczucie solidarności, koleżeństwa i wzajemnej pomocy⁸³.

Corocznie święto sportowe szkoły było okazją do zaprezentowania sprawności wychowanków. W ramach wychowania fizycznego odbywały się obowiązkowe dla wybranych klas zajęcia w ramach Hufca Przysposobienia Wojskowego, kończące się próbą sprawności (bieg, skok, rzut granatem).

Gimnazjum zapewniało uczniom także rozwój duchowy i religijny. Przy szkole istniała synagoga szkolna, a pieczę nad nią sprawowali wspólnie uczniowie i nauczyciele. Długoletnim jej opiekunem był zmarły w 1937 r. Mifelew, po nim obowiązki przejęli Herman Ehrman i Naftali Rubinstein. Modlitwa w synagodze rozpoczynała się codziennie o 7.20, a w soboty o godzinie 9.

⁷⁹ *Sprawozdanie...*, 1933/34, s. 49; *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 51.

⁸⁰ *Sprawozdanie...*, 1928/29, s. 29.

⁸¹ *Sprawozdanie...*, 1930/31, s. 33–34.

⁸² IX. *Sprawozdanie dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego im. dra Chaima Hilfsteina, Liceum Ogólnokształcącego o Wydziale Humanistycznym, Przyrodniczym i Matematyczno-Fizycznym, Szkoły Powszechniej i Męskiej Szkoły Rzemiosł Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej w Krakowie za rok szkolny 1937/38*, Kraków 1938, s. 44–45.

⁸³ *Sprawozdanie...*, 1931/32, s. 58–59.

W święto Simchat-Tora odbywał się dla uczniów i sympatyków coroczny obchód Hakafot, w szkole urządzano też uroczystości Bar Micwah⁸⁴.

Istotnym elementem działań wychowawczych było integrowanie uczniów w zespołach muzycznych. Wyrabiano wśród nich wrażliwość na muzykę, modelowano gusty muzyczne oraz przekazywano pożądane wychowawczo i narodowo treści. Budowano w ten sposób więzi pomiędzy uczniami oraz między nimi a lokalną społecznością. W szkole działała jedna z lepszych w Krakowie orkiestr szkolnych, która występowała na uroczystościach państwowych, wieczorkach, capstrzykach i pochodach organizowanych przez miasto, a także wszelkich uroczystościach szkolnych i obchodach świąt Lag B'Omer i Bikkurim (Szawuot). Ponadto w szkole z inicjatywy uczniów i poparciem J. Feldhorna powstała orkiestra jazzowa, pozostająca pod opieką jego oraz Majera Brauna. Muzykowano podczas wieczorków purimowych, zajęć świetlicowych oraz wieczorków charytatywnych. W gimnazjum istniał także chór (pod opieką Barucha Sperbera) występujący na wszystkich uroczystościach szkolnych, śpiewający pieśni polskie i hebrajskie. W 1933/1934 powstało koło muzyczne, które organizowało audycje dla młodzieży: poranki i wieczorki muzyczne przy współudziale nauczycieli z Żydowskiej Szkoły Muzycznej. Odbywały się spotkania z muzykami, np. z Joachimem Stutschewskim, kompozytorem muzyki żydowskiej. Audycje muzyczne były zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego obowiązkowym elementem wychowania estetycznego młodzieży. Wspólne słuchanie muzyki stanowiło ważny element kształtowania poczucia wspólnoty życia społecznego. Podobnie jak udział w orkiestrze czy chórze formowało w istotnym stopniu umiejętności pracy w grupie, odpowiedzialność, dyscyplinę i wytrwałość.

Odzwierciedleniem istoty systemu szkolnego panującego w krakowskim gimnazjum hebrajskim był kalendarz uroczystości szkolnych. W znacznej mierze wynikał on z wytycznych ministerialnych i kuratorskich, które ustalały w skali kraju i regionu program działań wychowawczych. Ale też kreowany był przez środowisko syjonistów, nauczycieli czy kalendarz religijny. Podstawowe ramy działań wyznaczały uroczystości państwowe, których najważniejszym elementem było święto odzyskania niepodległości 11 listopada oraz święto Konstytucji 3 maja. Orkiestra szkolna brała wówczas udział w uroczystych capstrzykach na Rynku lub Błoniach, wyraźnie zaznaczając w środowisku krakowskim istnienie szkoły. Szczególną rolę odgrywało świętowanie tych rocznic, które odnosiły się do wszelkich działań związanych z walką o niepodległość

⁸⁴ *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 44.

państwo: powstań listopadowego i styczniowego, wojny polsko-bolszewickiej, powstań śląskich. Rozwijano kult bohaterów i przywódców państwa: Józefa Piłsudskiego i Ignacego Mościckiego, których imieniny były świętami w szkole, połączonymi z uroczystymi nabożeństwami w synagodze szkolnej oraz w przypadku imienin Józefa pochodem młodzieży wraz z orkiestrą szkolną ulicami miasta. Zwyczaj świętowania imienin Piłsudskiego przetrwał także po 1935 r., miał nieco bardziej kameralny, refleksyjny charakter, młodzież całej szkoły brała udział w nabożeństwie, podobnie jak w rocznicę śmierci w dniu 12 maja⁸⁵. Uroczystości obchodzono także te święta, które związane były z historycznymi tradycjami państwowości żydowskiej i dążeniami do odbudowy tej państwowości. Połączone były ze świętami religijnymi bądź wydarzeniami politycznymi. Jednym z elementów uświadamiania narodowego były uroczystości Chamisza asar bi Szwat, tzw. Nowy Rok Drzew, kiedy to wspólnie w szkole, by podkreślić obfitość ziemi Izraela, spożywano orzechy i owoce sprowadzane specjalnie staraniem komitetu rodzicielskiego z Palestyny⁸⁶. Uroczystości odbywały się po południu w szkole, wszystkie klasy spotykały się z wychowawcami, którzy przeprowadzali stosowne pogadanki. Wspólnie i bardzo uroczysto, zapraszając rodziców i innych gości, obchodzono także wieczorki purimowe oraz chanukowe, połączone z przedstawieniami, występami i zabawami uczniów⁸⁷. Ważne w kalendarzu uroczystości szkolnych były święta Chag Habikurim oraz Lag Baomer. Odbywały się one na świeżym powietrzu, na boisku klubu Makkabi Kraków i były corocznym świętem sportu jednoczącym całą szkołę i podkreślającym znaczenie sprawności fizycznej.

Wśród rocznic syjonistycznych najważniejsze znaczenie miały uroczystości listopadowe związane z Deklaracją Balfoura oraz tzw. wieczorki herzłowskie, obchodzone w maju, z okazji urodzin Theodora Herzla, które miały za zadanie przybliżyć uczniom cele syjonizmu⁸⁸. Bardzo uroczysto czczono pamięć rabina Ozjasza Thona, współtwórcy szkoły, polityka i posła na sejm. Szkoła zapewniała stały kontakt z gośćmi z Palestyny, którzy przedstawiali różnorodne aspekty życia na tamtym terenie. Starano się podkreślać sukcesy osadników, wyjaśniać cele akcji osiedleńczej oraz przybliżyć ten obszar pod względem

⁸⁵ *Sprawozdanie...*, 1937/38, s. 51. Szerzej zob. M.W. Belda, *Dwie drogi wychowania obywatelskiego w Gimnazjum Hebrajskim w Krakowie*, w: M.W. Belda, P. Figiela, J. Koziół-Marzec, K. Samsonowska, M. Stinia, K. Węgrzyn, *op. cit.*, s. 125–131.

⁸⁶ *Sprawozdanie...*, 1933/34, s. 78, *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 52, *Sprawozdanie...*, 1937/38, s. 49.

⁸⁷ *Sprawozdanie...*, 1928/29, s. 28, 38; *Sprawozdanie...*, 1933/34, s. 48, 54.

⁸⁸ *Sprawozdanie...*, 1937/38, s. 51.

geograficznym. Kilkakrotnie goszczono w szkole wybitnego poetę hebrajskiego Chaima Bialika⁸⁹, odwiedzali placówkę również inni poeci: Leib Jaffe⁹⁰ i Natan Bystrycki⁹¹. Pobyt jednego z najważniejszych ówczesnie poetów hebrajskich, Bialika, został odnotowany w prasie krakowskiej. Miał szczególnie uroczysty przebieg. Udekorowano bramę szkoły, ustawiona w szpalerze młodzież witała gościa, który wygłosił po hebrajsku przemówienie poświęcone konieczności „ponoszenia ofiar dla kultywowania skarbów ducha żydowskiego”⁹². W marcu 1937 r. szkoła gościła również przedstawicieli nauki – rektora uniwersytetu w Jerozolimie prof. Hugona Bergmanna, który mówił o roli uczelni w procesie odrodzenia narodowego⁹³. Akademią uczczono pamięć pierwszego burmistrza Tel Awiwu, Meira Dizengoffa. Dla syjonistów był on symbolem sukcesów w osadnictwie miejskim. Ważną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej miały spektakle teatralne w żydowskim teatrze przy ul. Bocheńskiej oraz udział w spektaklach hebrajskiego Teatru Narodowego Habimy. Zabierano uczniów na wystawy poświęcone osiągnięciom osadników. Oglądano m.in. ekspozycję „Uniwersytet hebrajski w obrazach i cyfrach”⁹⁴. Uczestniczono w seansach filmowych w kinach „Wanda” (wyświetlano m.in. film *Mieszkańcy głębin morskich*) i „Warszawa” (*Wiosna w Palestynie*)⁹⁵.

Działania zmierzające do wyeksponowania udziału Żydów w ważnych wydarzeniach historycznych czy, szerzej, w kulturze polskiej i europejskiej podejmowali zarówno nauczyciele, jak i uczniowie w ramach zajęć lekcyjnych, prac kółek przedmiotowych lub działań pozalekcyjnych. Poczynania zmierzające do budowy bądź pogłębienia świadomości narodowej skierowane były w przypadku szkoły krakowskiej do zamożniejszej części społeczeństwa tego miasta, bowiem czesne było wysokie i kształtowało się od 40 do 50 zł miesięcznie. Uczniowie pochodzili z zamożnych, spolonizowanych rodzin. Językiem dominującym w szkole na lekcjach i korytarzach szkolnych był polski. Placówka zatrudniała jednego z najlepszych polonistów w Krakowie, Juliusza Feldhorna, któremu z racji swoich sukcesów dydaktycznych i popularności

⁸⁹ *Sprawozdanie...*, 1931/32, s. 71–72.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Sprawozdanie...*, 1933/34, s. 78.

⁹² „Nowy Dziennik” 14, 20 X 1931, nr 280, s. 2.

⁹³ *Sprawozdanie...*, 1936/37, s. 52. W listopadzie tego samego roku szkołę odwiedził przedstawiciel uniwersytetu w Jerozolimie (p. Rakowski), który na spotkaniu z młodzieżą „przemówił piękną hebrajszczyzną omawiając wzniosłą rolę Uniwersytetu Hebrajskiego w procesie odrodzenia narodowego” („Nowy Dziennik” 20, 27 XI 1937, nr 326, s. 11).

⁹⁴ *Sprawozdanie...*, 1937/38, s. 35.

⁹⁵ *Sprawozdanie...*, 1930/31, s. 28.

zarzucano dążenia asymilacyjne. Był miłośnikiem polskiej literatury we wszystkich jej aspektach, a uczucia te przekazywał swoim uczniom. Irytowało to zarząd szkoły, ale równocześnie nie przeszkodziło w powierzeniu mu funkcji wicedyrektora⁹⁶. W zachowanych wspomnieniach uczniów wyraźnie widać, że bardzo duże znaczenie odgrywały wszelkie uroczystości patriotyczne, zarówno państwowe – polskie, jak i religijne – żydowskie. Wychowanie propaństwowe eksponowane w ówczesnej oświacie korelowało z potrzebami syjonistów, wzmacniało poczucie tożsamości narodowej, utrzymywało świadomość znaczenia posiadania własnego państwa, kształtowało rozumienie powinności wobec niego, współdziałania i szacunku oraz wspólnego wysiłku intelektualnego i fizycznego w celu realizacji założonych celów. Proponując bogaty program hebraizacji, przy wykorzystaniu elementów wychowania religijnego, nowoczesnych metod nauczania, uspołeczniania uczniów przez liczne organizacje uczniowskie, polskość była widoczna w szkole w jej najlepszych aspektach⁹⁷.

⁹⁶ A. Pordes, I. Grin, *Ich miasto. Wspomnienia Izraelczyków, przedwojennych mieszkańców Krakowa*, Warszawa 2004, s. 166.

⁹⁷ N. Gross, *Uczyłem się gładko*, w: *To była hebrajska szkoła w Krakowie. Historia...*, s. 65.